

Over zielzorg, inzorg en nazorg

door Arjan Noordhoek

Ik ben een tevreden mens als ik terugkijk op zoveel jaren werken in en naast de gevangenis. Vanaf 1980 als werkzaam protestants geestelijk verzorger, eerst in Overberg, waar de jeugdige criminelen zaten die ik later vaak in de gevangnissen van Breda, Rotterdam en Utrecht weer tegenkwam.

In en naast de gevangenis

In 1988 kon ik samen met vrijwilligers de Stichting Kerken en Gevangenen Utrecht oprichten. Bedoeld om vrijwilligers uit de diverse kerken zo in te roosteren en te begeleiden, dat er in elke kerkdienst binnen de muren vrijwilligers het gezicht van de kerk buiten zouden zijn. Maar ook om kerkelijke gemeenten voor te houden dat gevangenispastoraat alleen geloofwaardig is als kerken daar achter staan en dit werk actief mee willen dragen. In mijn eigen kerk, de baptistengemeente Silo in Utrecht, resulteerde die inspanning in een maatjesgroep die inmiddels bijna 15 jaar een maandelijkse Eettafel voor nazorg aan exgedetineerden organiseert. Samen met de kerkleden aan tafel, een bijbels beeld van een gemeenschap die met elkaar het leven deelt en viert. Als het kan met kennis van zaken (van wat er op straat en in de bajes speelt) en een warm hart.

De vrijwilliger verbindt

Vrijwilligers zijn de uitgestoken hand van de samenleving. Ze vertegenwoordigen de goede wil om mensen erbij te houden. Ze brengen een verbinding aan met de samenleving. En ze dragen ertoe bij dat ook de samenleving zelf, en niet alleen de professional, betrokken is bij het re-integratieproces. Voor de gedetineerden betekent dat: vrijwilligers laten je voelen dat je erbij blijft horen, ook als je vast zit. Ze geven je de ervaring dat je van betekenis bent. En dat je meer bent dan het delict waarvoor je ingesloten bent. Ze hebben aandacht en geduld om jou in jouw bijzondere situatie te ondersteunen. In de handdruk die ze geven, in het kopje koffie dat ze met je drinken. Hoe ze naar je luisteren, wat ze een volgende keer nog weten van wat je ze hebt verteld: het zijn allemaal signalen dat je wel ingesloten bent, maar niet uitgesloten. En dat hoe je leven ook gelopen is, er mensen zijn die je niet afschrijven.

Op dit moment werk ik als protestants geestelijk verzorger in de tbs, in de FPC Oostvaarderskliniek van Almere. Gemiddeld zitten tbs-patiënten zeven jaar. Hun perspectief is onduidelijk en de contacten van vrijwilligers zijn niet enkel bedoeld om zich beter te voelen. Het contact van mens tot mens, als kerkvrijwilliger, soms als kliniekbezoeker, kan leiden dat via een 'warme overdracht' de tbs-er bij verlofsituaties zijn weg vindt naar de kerkgemeenschap waar deze vrijwilligers deel van uitmaken.

Er is weinig waardering voor werkers in de tbs, ze worden zelf soms ook 'gecriminaliseerd'. "Dat je met dit soort mensen wil werken!", krijgen ze te horen. Dat overkomt ook de tbs-vrijwilligers, ze moeten zich regelmatig verdedigen voor hun inzet daar. Gelukkig kunnen we nu al weer 3 jaar de kritici uitnodigen om aan tafel te komen bij de maandelijkse Randstek Eetgroep. Daar is, net als in Utrecht, de maaltijd voor tbs-verlofgangers, georganiseerd door kerkleden. Een moment, een gelegenheid voor ontmoeting en gesprek, waar vooroordelen kunnen worden bestreden.

Scholing en nazorg

In 2010 deed de toenmalige minister van Justitie de volgende uitspraak:

In de ontmoeting met gedetineerden zien we dat velen ernaar verlangen om iets van hun leven te maken. En tegelijk blijkt dat die motivatie heel kwetsbaar is en ook dat er weinig binding is met de samenleving. Velen bevinden zich vaak - al hun leven lang - in een vicieuze cirkel, waar ze zich op eigen kracht niet uit kunnen bevrijden. Er is dus veel begeleidingsprofessionaliteit en concreet maatschappelijk perspectief nodig om hen daaruit te bevrijden.

Bij dat lange en moeilijke woord 'begeleidingsprofessionaliteit' wil ik even stilstaan: wat mogen we verwachten van vrijwilligers, die niet als professional maar wel met een warm hart zich inzetten voor

de gedetineerden en tbs-ers? Als predikant wil ik wil koste wat kost voorkomen dat deze vrijwilligers in Almere zichzelf voorbij galopperen. Omgaan met tbs'ers roept overal weerstand op, zelfs en ook in de christelijke gemeente, omdat men direct denkt aan zedendelinquenten, met name aan de pedofielen. Ondanks voorlichting over de juiste getallen en de procentuele kleine kans op terugval blijft de weerstand tegen (ex) tbs-ers bestaan. Ik heb groot respect voor de wijze waarop voorgangers en oudsten van kerken en gemeenten in de nabije omgeving van onze kliniek het gesprek daarover op gang houden.

Maar als het om vrijwilligers gaat, denk ik dat hun inzet recht heeft op training en instructie als het om gedragsstoornissen of psychiatrische problemen gaat. Want of het nu gaat om een specifieke situatie na de tbs, of om begeleiding van een zedendelinquent, het blijven vaak kwetsbare en gekneusde mensen, waar tegenoverdracht en manipulatie op de loer liggen. Persoonlijkheid-stoornissen worden soms niet goed onderkend door vrijwilligers. Een goede teamband met elkaar als vrijwilligers maakt dat zij eerder contact met elkaar opnemen, elkaar raad vragen. Of elkaar aanraden om te melden aan de geestelijk verzorger dat een patiënt of gedetineerde een vreemd gedrag vertoont. Als dominee voel ik het als mijn verantwoordelijkheid om 'mijn' vrijwilligers daarin te begeleiden, ook al zal het bij vrijwilligers niet leiden tot 'begeleidingsprofessionaliteit' .

Zielzorg als inzorg

Uit bovenstaande mag blijken dat ik blij ben dat vrijwilligers er niet op uit zijn gedetineerden te 'verbeteren'. Ze willen wel met-hen, naast-hen staan, samen in de kerk lezen, zingen en bidden. Ze zijn anders dan andere hulpverleners, die willen behandelen, veranderen, niet 'therapeutisch', wat door vele patiënten in de tbs 'betaalde liefde' wordt genoemd. Hulpverleners lopen vroeg of laat stuk op de werkelijkheid, dat sommige mensen niet kunnen kiezen voor andere wegen dan die van verslaving, van agressie als enige uitweg van ongenoegen, onvrede en teleurstelling. In onze tijd moet iedereen kunnen kiezen. De tijd dat staat, familie of kerk de keuzes bepaalde is voorbij. Meer dan ooit is het mogelijk om het eigen bestaan naar eigen voorkeuren, naar eigen wensen, vorm te geven. Maar de tegenkant is een duistere. Want elk falen, elke tegenslag is dus niet meer toe te schrijven aan hogerhand of aan anderen. Ik zelf heb gefaald, ik had het toch moeten kunnen maken. Ik heb toch zelf de keuze? Een 'keihard dogma met een groot gevaar voor narcistische ontsporing' heeft professor Nauta (Nijmegen) dat op een van de Protestantse Studiedagen genoemd. Er is daardoor een heel kwetsbaar evenwicht in de menselijke ziel. Men gaat zichzelf waarmaken en overschreeuwen met kicks: een stoere brommerroof of een brandje in het fietsenhok of een steen vanaf het viaduct op de snelweg. Het kan makkelijk verkeerd aflopen en je komt er van in de bajes, met soms bloed aan je handen. Het was bedoeld om zelf te kiezen, om jezelf te bewijzen, het loopt af met schuld. Bij velen zag ik een besef van schuld, als ik hen er op wijs dat de verzekering wel betaalt (zoal zij mij steeds weer bezweren), maar dat de verhoging van premie iedereen zal gaan treffen, als er zoveel ingebroken wordt. Maar het schuld-gevoel lijkt toch verder weg dan de schaamte.

Schuld en schaamte

Schaamte ontstaat bij afwijzing, als een kind niet de bevestiging krijgt die het nodig heeft om uit te groeien, een eigen identiteit te ontwikkelen. Schaamte ontstond bij Kain toen hij aan zijn hemelse vader offerde, maar daar even geen respons op kreeg. Zijn offer werd niet bevestigd, zo noemt Martin Buber het. Schaamte is een gevolg van krenking die niet te verdringen is. Plotseling is het beeld dat men van zichzelf heeft verkeerd, er wordt niet van mij gehouden, ik ben een fout mens! Daar ligt mijn inziens ook het verschil met schuld. Schuld veronderstelt keuze, tussen goed en kwaad, tussen plicht en verlangen. Schuld ontstaat bij verkeerde beslissingen, het heeft te maken met doen. Schaamte heeft te maken met een besef van verkeerd zijn. Schuld, daar kun je aan werken, dat is beperkt. Schaamte is niet te hanteren, niet te controleren, is totaal. Hoe kan ik ooit bewijzen dat ik niet een fout mens ben?

Zielzorg voor John

In de tbs-kliniek had ik deze zomer op verzoek een gedachtenisdienst gehouden voor een moeder van een patiente, die een paar jaar geleden was overleden. Door de detentie had ze niet bij de begrafenis kunnen zijn, en volgens haar en de therapeuten was dit verlies niet goed 'verwerkt' (dit woord neem ik niet graag in de mond, omdat het me meer aan een gehaktmolen doet denken dan aan een

mensenziel). Ik heb, samen met collega's van andere disciplines, met veel inzet en goed resultaat gewerkt aan deze dienst. De mooie liederen en gekozen teksten werden op prijs gesteld door de aanwezigen. Binnen de kortste keren wist iedereen in de inrichting dat dit ook bij het aanbod van de geestelijke verzorging hoorde.

Toen ik met John, een patient die soms al op verlof mag gaan, daarover sprak, zei ik tegen hem: 'jij hebt onlangs je vriend verloren, zou jij ook zoiets willen?' Hij barstte bijna direct in snikken uit, hij had deze vraag niet durven hopen. Dat hij 'zo' was, wist iedereen wel, hij werd al een tijdje daar niet meer mee gepest of gemeden. Maar een herdenkingsdienst voor zijn overleden partner zou meer dan 'uit de kast komen' zijn, het ging nu om erkenning van zijn liefde en zijn verdriet. Tranen dus, zielzorg dus.

Zielzorg voor Jason

Hij is een man van dertig jaar, in januari is hij uit het Pieter Baan Centrum vertrokken. Opgelucht, omdat hij geen tbs-advies had meegekregen, na zes weken observatie en onderzoek. "De psychiater heeft echt naar mij geluisterd", zei hij bij zijn vertrek tegen mij. Hij was blij met de foto die ik hem beloofd had, waar we samen opstonden, zingend bij de kerstmaaltijd. Een wonderlijke open kerel, die spontaan kerstliederen was gaan zingen, geleerd van zijn Surinaamse oma. Het leek alsof hij zich nergens voor schaamde, toen hij over het "Kindeke klein" zong. Hij zong over zichzelf, over het kind dat in hem bewaard was gebleven.

Ik wist dat Jason als kind veel dingen had meegemaakt, die ik nooit als kind heb meegemaakt: dat hij op de hoek van de straat moest staan uitkijken, terwijl zij vader een kraak zette, dat hij veel geslagen werd en toch altijd van zijn vader is blijven houden. Ik hoorde dat hij bij het bezoek de hele tijd de hand van zijn inmiddels bejaarde vader heeft vastgehouden. Hij houdt van zijn vader, maar het-kind-in-hem is nog steeds bang dat die hand weer zal gaan uithalen.

Jason was bang voor een tbs, hij weet zeker dat hij 'niet gek' is. Hij wilde bij de psychologische testen niet invullen dat hij geesten ziet, want dan zou hij zeker de (westerse) diagnose 'schizofreen' krijgen. Mij vertelde hij in vertrouwen dat hij wel een voodoo-man kent om van zijn stemmen af te komen. "Heel heftig", zei hij. "Strikvragen" noemde hij de testen. "Ze zijn er op uit je kapot te krijgen, maar Jezus zal mij er door helpen, Hij heeft me nooit laten barsten". Ja, woorden uit psalm 142 klinken soms door in pastorale gesprekken. 'Zij verbergen voor mij een strik .... red mij van mijn vervolgers'. Jason is een medemens met een naam. Die uiteindelijk geen TBS krijgt, dus toerekeningsvatbaar is, dus een mens die heeft kunnen kiezen. Zo spreekt de bijbel ook over mensen. In het leven van Jason is de rol van de vader heel belangrijk. Maar er zijn heel veel mensen vroeger geslagen en toch nooit in de gevangenis gekomen. Goede adviezen van een liefhebbende vader zijn belangrijk, maar niet vanzelfsprekend aanwezig, zoals in het leven van Jason. Als je vader zelf een misdadiger is en er niet voor terugschrikt een ander letterlijk of figuurlijk te beschadigen, ontbeert je heel veel bagage om als een mens, een ver-antwoord-elijke Adam uit te groeien. Zoals Jason die alleen maar verkeerde vrienden had, een deel van zijn jeugd al vastzat en niet zeker was van de liefde van zijn thuis.

Vertrouwen winnen en herwinnen

Hoe komen mensen ertoe zich te gedragen als een dier, en anderen schijnbaar 'zinloos' te beschadigen. We maken dan al gauw het onderscheid tussen De Kwetsbaren en De Georganiseerden. Echte criminelen, daar hoef je toch nooit begrip voor te hebben? Dan lijkt het bijna een opluchting als ik vertel dat ik werk in een inrichting voor kwetsbaren, mensen die onderzocht of behandeld moeten worden omdat ze gedragsstoornissen of psychiatrische problemen hebben. Dan gebeurt in blinde woede een misdaad, een vechtpartij met soms dodelijke afloop. Daar kunnen we als burger of als gelovige soms nog begrip of medelijden mee hebben. Maar in ons vak is 'begrip' is niet hetzelfde als instemming of goedkeuring. Als je dagelijks met 'daders' werkt, leer je hen soms zo goed kennen, dat je meer doet dan begrijpen. Je gaat wat voor ze voelen, er komt dan ruimte voor mee-lijden. Dat is voor mij pastoraat onder daders: een vertrouwenspersoon te zijn die betrouwbaar is, bij wie het allemaal niet in de kouwe kleren gaat zitten. En die niet aan de rapportage pro justitia hoeft mee te doen.

Verlangen naar beter leven

Nog even terug naar Jason: was het 'zinloos geweld', waarvoor hij in de bajes kwam? We kunnen ook spreken van ondraaglijke schaamte. Zijn leven stond in het teken van zichzelf-bewijzen met dingen die hij thuis had geleerd. Een heroïsme, dat hem en zoveel anderen op een uitgebreid strafblad kwam te staan en een hoop ellende veroorzaakt voor vele slachtoffers.

Pastoraat in de bajes zal ook gaan over *angst*: angst om te mislukken, om geen echte man te zijn, om niet de partner van je dromen te vinden, omdat je een mislukkeling bent. Het één-op-één pastorale gesprek geeft in het licht van een aangestoken kaars ruimte voor deze schaamte, maar ook ruimte voor andere verhalen, ook uit de bijbel: waarin Kaïn een teken krijgt dat hij verder niet zal worden vervolgd en gestraft, waarin Mozes een nieuwe taak krijgt als bevrijder, ook al had hij iemand omgelegd.

Zielzorg is dan: spreken over verlangen naar een beter leven' en samen lezen uit bv Spreuken 4: 'Bewaak daarom boven alles je eigen hart, want daar ligt de bron van het leven. Dan kun je de mensen recht aankijken en hoef je je ogen niet neer te slaan.'

Arjan Noordhoek (1952) is voorganger van de Baptisten Gemeente Silo te Utrecht en geestelijk verzorger in het Pieter Baan Centrum te Utrecht en de FPC Oostvaarderskliniek in Almere

Bronnen o.a. :

- Een misdadiger is meer dan zijn delict, Jan Eerbeek, 2009, Ark Media
- Inleiding voor Kerken met Stip, Breda, 2 oktober 2010, Training van vrijwilligers een noodzaak, A.Noordhoek
- Toespraak Centrumgemeente Utrecht, januari 2003, nav Spreuken 4, 20-27, A. Noordhoek
- Pastorale Verkenningen, september 2011, Over blinde vlekken gesproken, A.Noordhoek

